

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

КУЛІКОВ Олексій Петрович

УДК 343.123.1

**АКТИВНА ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ОСОБИСТОСТІ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно–розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
ГУРДЖІ Юлія Олексіївна,
Одеська національна юридична академія,
професор кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
БЕРНАЗ Василь Дмитрович,
Одеський державний університет
внутрішніх справ МВС України,
професор кафедри криміналістики;

кандидат юридичних наук
СЛИВИЧ Іван Іванович,
Ужгородський національний університет,
доцент кафедри кримінального права

Захист відбудеться 9 квітня 2010 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 5 березня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.П.Музиченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Правова захищеність як особи, так і її особистих прав і свобод, в сфері кримінального судочинства є однією з найважливіших, найнагальніших цілей галузевого кримінально-процесуального регулювання. Його формування й посилення передбачає цілісний системний комплекс заходів, які б забезпечували правозахисну діяльність правозастосовувача у кримінальному процесі, формування й реалізацію активної правової позиції ключових, центральних процесуальних фігур кримінального судочинства. Саме зазначені засоби повинні забезпечити правову захищеність кримінально-процесуального простору в цілому, а відтак і його соціального призначення, досліджуваного дисертантом у контексті концепції конфліктного призначення права.

Проблематика правової захищеності особи, формування й забезпечення її активної процесуальної позиції у кримінальній справі, а також засобів забезпечення її прав і законних інтересів розглядалася переважно в контексті вивчення процесуального становища ключових суб'єктів кримінального судочинства, а також в аспекті окремих галузевих (кримінально-процесуальних) інституцій і конкретних наукових проблем.

Слід зазначити, що правозахисна тематика, що є однією з провідних у вітчизняній теорії кримінально-процесуального права, пройшла довгий шлях становлення теоретико-методологічного потенціалу, а також шлях кристалізації проблематики формування й забезпечення кримінально-процесуальними засобами активної правової позиції громадян у сфері кримінального судочинства. Роботи професорів С.А. Альперта, В.П. Божьєва, В.А. Дубрівного, Л.Д. Кокорєва, В.М. Корнукова, Є.Ф. Куцової, А.М. Ларіна, В.Т. Нора, І.Л. Петрухіна, Г.Д. Побігайло, І.І. Потеружі, В.М. Савицького, Ю.І. Стецовського, В.Є. Юрченка та інших вітчизняних і закордонних дослідників у сфері кримінально-процесуального права аж до нині концептуально структурували підхід до дослідження й дослідницького прогнозування сутності й стратегії розвитку проблематики забезпечення прав та інтересів особистості у кримінальному процесі, виявленню й оптимізації засобів формування й реалізації активної правової позиції особистості у кримінально-процесуальній діяльності, розкриттю системи кримінально-процесуальних гарантій прав, свобод і законних інтересів особистості.

Стан наукової розробки правозабезпечувальної діяльності правозастосовувача, як і питання активізації участі центральних суб'єктів кримінального судочинства за допомогою галузевих процесуально-правових засобів є традиційно проблемним і досить дискусійним об'єктом наукової уваги в теорії кримінально-процесуального права. Підтвердженням цього є досить значний теоретичний матеріал, накопичений у межах досліджуваної нами галузі. Репрезентативність списку вчених, роботи яких із проблематики забезпечення прав особистості в сфері кримінального судочинства

становлять значний науковий доробок, охоплює не лише сучасний період розвитку української кримінально процесуальної науки, але й попередні етапи розвитку теорії кримінального процесу, є досить очевидною. Проте, на жаль, слід зазначити, що дослідження дисертаційних й монографічних робіт вітчизняних науковців (Р.В. Баранник, А.В. Белькова, А.І. Бережний, Т.В. Варфоломеева, А.Е. Голубов, М.В. Гузела, Н.В. Джига, О. В. Капліна, Н.П. Короткий, Н.В. Куркін, О.П. Кучинська, М.І. Леоненко, Е.Е. Манівлець, В.Т. Маляренко, В.І. Маринів, А.Р. Михайленко, Л.Л. Нескороджена, В.В. Рожнова, А.Б. Романюк, В.В. Самолук, С.В. Слинко, В.М. Тertiшник, В.М. Трофименко, А.Р. Туманянц, Ю.В. Хоматов, Л.І. Шаповалова, О.Г. Шило, Ю.П. Янович, О.Г. Яновська та ін.) в останній період розвитку національної теорії кримінально-процесуального права дозволяють дійти висновку: актуальність питань, зумовлених проблематикою правового становища особистості у кримінальному процесі, як і раніше, залишається стабільною. Зазначені ракурси проблеми, з одного боку, орієнтують дослідників у просторі наукового пошуку, а, з іншого боку, багато в чому є результатом стійко відтворюваної пізнавальної схеми, орієнтованої, насамперед, на освоєння змісту правозабезпечувальної діяльності правозастосовувача у кримінальному процесі щодо конкретної особи. Поза полем наукової уваги залишається проблематика якостей системності, цілісності правозахисного механізму як такого, й відповідного інструментарію. Нерозв'язаність й до нині комплексу проблемних питань, що стосуються механізму ефективності юридичних гарантій у сфері кримінального судочинства, зумовлює особливу занепокоєність, оскільки сприяє посиленню такого негативного соціального явища, як правовий нігілізм, що аж ніяк не сприяє формуванню в Україні правової держави.

Проблема правової активності особистості у кримінальному судочинстві не являла собою об'єкт комплексного дослідження. Відомі з цієї проблематики публікації (Ю.М. Грошевий, С.А. Альперт, В.М. Корнуков, С.Ф. Шумилін та ін.), які становлять теоретичну й практичну цінність, мають, насамперед, розрізнений, епізодичний характер. Переважна ж більшість теоретичних і практичних аспектів формування й реалізації активної позиції особистості у кримінальному судочинстві, на жаль, залишаються недослідженими.

Зазначена ситуація у кримінально-процесуальній галузі юридичного знання ускладнюється й тією обставиною, що значний відсоток від загального обсягу наукового доробку у галузі соціології й теорії права з проблем соціальної та соціально-правової активності особистості (Л.П. Станкевич, Н.Т. Абрамова, Г.С. Ареф'єва, П.Ф. Протасеня, Н.Н. Белякович, В.В. Оксамитний, С.Н. Кожевников, У.П. Казимирчук, Н.Е. Воробйов, Е.А. Ануфрієв, Н.В. Щербакова, В.Г. Мордкович, В.Н. Константинов, В.Ф. Овчинніков, Н.А. Медведев, Ю.М. Оборотов та ін.) зі зміною соціально-економічної, політичної й психологічної

атмосфери в сучасній Україні втратив свою актуальність. Проте традиція спадкоємності, обґрунтованість і наукова коректність викладених у цих роботах висновків, їх критичне осмислення дозволили дисертантові використати ряд важливих базових положень. Відтак відсутність й до нині цілісного дослідження проблеми формування й реалізації активної правової позиції особистості у кримінальному процесі, засобів і ефективного механізму її забезпечення свідчать про об'єктивну необхідність подальшого вивчення даної наукової проблеми. Саме цим зумовлене обрання теми дисертаційної роботи й саме це підтверджує її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблема дослідження є складовою загальної наукової теми, що виконується в ОНЮА «Традиції та новації в сучасній українській державності та правовому житті» на 2006–2010 роки (номер державної реєстрації 0106U004970), а також складовою науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Одеської національної юридичної академії за темою «Проблеми ефективності кримінально-процесуального законодавства в сфері боротьби зі злочинністю й охорони прав особистості в умовах формування правової держави» на 2006-2011 роки.

Особистий внесок дисертанта у межах організації й проведення дослідження зазначених тематичних положень полягає в розробленні теоретико-методологічних засад забезпечення активної правової позиції особистості у кримінальному процесі, аналізі впливу розвитку сучасної нормативно-правової бази кримінального судочинства, створення механізмів розвитку та реалізації правової активності особистості у сучасній Українській державі, та наслідків такого впливу.

Проведене дисертаційне дослідження й сформульовані висновки є певним внеском у розвиток правового положення особистості і формуванні її правової активності у кримінальному судочинстві України.

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є системне та концептуальне дослідження теоретичних і практичних основ юридичних засобів захисту прав особистості у кримінальному судочинстві. Крім того, дослідження полягає в тому, щоб сформувати авторське бачення теоретико-правових і практичних питань механізму забезпечення правової активності особистості у кримінальному процесі як особливому юрисдикційному виді правозастосування. Акцент при цьому ставився на проблематиці нормативної забезпеченості юридичного інструментарію, що дозволяє суб'єктові кримінально-процесуальних правовідносин реалізовувати свою позицію в справі, відстоювати права й законні інтереси. Особлива увага приділялася прогностичному аспекту юридичних засобів, що забезпечують охорону й захист прав особистості у кримінальному процесі.

Для досягнення поставленої мети було передбачено постановку, формулювання та вирішення таких завдань:

визначення концептуальних засад і розробка пропозицій щодо шляхів і способів вдосконалення юридичних засобів по забезпеченню активної правової позиції особистості у кримінальному судочинстві України;

розкрити сучасні підходи до розуміння теоретико-правових особливостей становища особистості в правовій державі з урахуванням тенденцій соціально-правового розвитку України;

виявити сутність, визначити поняття й механізм реалізації феномена активності особистості в правовій державі, а також визначити роль

принципу доступності правосуддя в кримінально-процесуальному забезпеченні правової активності особистості;

розкрити природу правової захищеності особистості у кримінальному процесі й визначити засоби її забезпечення;

виявити й обґрунтувати самостійне інструментальне значення інституції кримінально-процесуального статусу в механізмі забезпечення правової активності суб'єкта кримінального судочинства;

виділити й розкрити особливу роль галузевих інститутів кримінально-процесуального представництва (законного представництва) й захисту в механізмі забезпечення правової активності особистості у кримінальному судочинстві;

вдосконалити науковий інструментарій, конкретизувати юридичні категорії, подати авторське визначення активної правової позиції особистості з позиції правозахисної діяльності правозастосовувача у кримінальному судочинстві;

виявити та обґрунтувати причини та умови, які сприяють виникненню правового нігілізму, що призводить до порушення основоположних прав і інтересів особи при розслідуванні кримінальних справ;

визначити функції та методи впливу держави на процес формування правової захищеності особистості у становленні сучасної Української держави;

розробити пропозиції щодо реформування інституту захисту в реалізації активної правової позиції особистості у провадженні по кримінальній справі та інституту захисту у кримінальному процесі, конституційного права на правову допомогу;

визначити основні напрями розвитку кримінально-процесуальних засобів, що забезпечують формування й реалізацію правової активності особистості у кримінальному судочинстві України;

надати практичні рекомендації щодо шляхів та способів реалізації права на активну правову позицію особистості у кримінальному судочинстві в умовах українських реалій сучасного суспільного розвитку.

Об'єктом дослідження є науково-дослідна діяльність вітчизняних і закордонних учених щодо теоретико-правового розуміння механізму формування й реалізації соціально-правової активності особистості в правовій державі, а також безпосередня діяльність основних суб'єктів кримінального процесу, спрямована на реалізацію активної правової позиції у кримінальній справі в судочинстві України.

Предметом дослідження є механізм забезпечення активної правової позиції особистості в кримінальному процесі.

Методи дослідження. Методологія роботи ґрунтується на загальних і спеціальних методах пізнання. Зокрема, методологічну базу дисертації склали мегапринцип додатковості, системний підхід, метод структурно-функціонального аналізу, метод теоретичного дедукціювання, гіпотетико-дедуктивний метод, аналіз і синтез. Зокрема, системний підхід і метод

структурно-функціонального аналізу як невід'ємний методологічний елемент безпосередньо застосовувався при розгляді проблематики буття феномена правової активності особистості в механізмі формування правової держави. На основі цих методологічних засобів були сформульовані сучасні підходи до розуміння становища особистості в умовах соціально-правового розвитку України, розглянута сутність правової активності особи у державі й природа її видового прояву – кримінально-процесуальної активності, проаналізований механізм реалізації активної позиції особистості, а також відповідні функціональні кримінально-процесуальні засоби. Враховувалася при цьому убудованість галузевого виду правової активності в систему більш високого порядку – соціально-правову активність особистості. Метод теоретичного дедукціювання й гіпотетико-дедуктивний метод застосовувалися при розробці конкретного кримінально-процесуального розуміння загальнотеоретичного поняття правової активності, тобто при визначенні змісту й ознак поняття «кримінально-процесуальна активність особистості». Методи аналізу й синтезу застосовувались при вивченні науково-дослідної бази загальнотеоретичного й кримінально-процесуального профілів для визначення змісту таких феноменів правової реальності, як правова активність, правовий статус, правовий інструментарій, правова захищеність особистості, засоби кримінально-процесуального захисту й забезпечення правової активності суб'єкта права у кримінальному судочинстві. Принцип додатковості дозволив залучити всі вищезазначені пізнавальні засоби в межах і аспекті, які були необхідними для вирішення окремих конкретних науково-дослідних завдань.

Теоретичну основу дисертації становлять роботи як вітчизняних, так і закордонних дослідників проблематики правового становища особистості й шляхів формування її правової активності в правозастосочому процесі -кримінальному судочинстві. У дисертаційній роботі використана література з загальної філософії, соціології, загальної теорії права й держави, конституційного права, теорії кримінально-процесуального права.

Нормативною базою дисертації є положення Конституції України, чинне кримінально-процесуальне законодавство України.

Емпіричною основою дисертації є результати інтерв'ювання 120 осіб, визнаних потерпілими, а також жертв злочинів.

Дисертаційне дослідження здійснювалося упродовж двох взаємозалежних етапів за такими основними напрямками: на першому етапі визначались вихідні позиції дослідження, обґрунтовувалась актуальність досліджуваної проблеми, вивчався сучасний стан науково-дослідної роботи, проведеної в загальній теорії права й теорії кримінально-процесуального права за проблематикою правової активності особистості та її галузевого підвиду – кримінально-процесуальної активності; на другому етапі узагальнювався теоретичний матеріал, проводилась апробація запропонованої структури й методологічної бази роботи,

формулювалися основні ідеї й підходи до вирішення поставлених завдань дисертаційного дослідження, розроблялись шляхи впровадження в практику теоретико-правових і кримінально-процесуальних рекомендацій, що стосуються оптимізації засобів формування й реалізації правової активності особистості у кримінальному судочинстві.

Наукова новизна одержаних результатів значною мірою визначена постановкою наукової проблеми в темі дисертації, відповідно до якої вперше в Україні на монографічному рівні здійснене цілісне дослідження основних загальнотеоретичних і кримінально-процесуальних питань інструментального забезпечення феномена правової активності особистості у кримінальному судочинстві України, а також проблематики галузевих засобів, що формують режим правової захищеності особистості й виступають гарантом реалізації правової активності особистості у кримінальному процесі. Обраний комплексний міжгалузевий підхід до вивчення проблематики дисертаційної теми дозволив висунути ряд нових концептуальних положень, важливих у теоретико-правовому й практичному аспектах:

у перше:

обґрунтована теза про безпосередню взаємозумовленість феноменів правової дійсності – правова активність особистості, правова держава, правовий статус особистості, а також історіографічних, політико-культурного просторів, а також соціально-етнографічного коду соціуму; акцентована диверсифікуюча роль зазначених кодів, які задають культурологічну різноманітність, соціально-правове багатство й визначають диференціацію в основних ознаках правового становища особистості;

позначений вектор трансформації правового статусу як центральної юридичної інституції, що забезпечує реалізацію правової позиції особистості – євроінтеграційна стратегія України, оновлена концепція взаємин особистості й держави, визначена ч.1 ст.3 Конституції України; акцентований облік людського фактору, що має вихід на проблематику правового менталітету українського народу, його правосвідомості й правової культури; позначений супідрядний характер взаємозв'язку феноменів соціально-правової й кримінально-процесуальної активності особистості; позиційована визначальна роль нормативного забезпечення юридичного інструментарію, за допомогою якого реалізується правова активність особистості на діючому рівні свого прояву;

обґрунтоване положення про гарантуючу роль у процесі формування й реалізації правової активності особистості у кримінальному судочинстві принципу доступності правосуддя, реальність якого забезпечується юридичними засобами, що формують безперешкодність звернення до суду, реальність права на судовий захист і права на юридичну допомогу;

обґрунтована провідна роль у формуванні й еволюційному поступі режиму правової захищеності особистості в сфері національного кримінального судочинства феномена правопорядку та юридичних засобів

його забезпечення; режим правової захищеності, забезпеченої дієвим процесуально-процедурним інструментарієм, дозволить формувати й реалізовувати правову активність ключовим процесуальним фігурам у провадженні кримінальної справи;

позначена проблема зловживання правом, зокрема, зловживання процесуальними статусними правами провідних суб'єктів кримінального процесу; при формуванні кримінально-процесуального режиму правової захищеності особистості як гаранта реалізації її активної правової позиції слід орієнтуватись на розуміння неприпустимості зловживання правом як принципу права; цей принцип – концептуальний орієнтир при реформуванні кримінально-процесуального законодавства України;

підкреслено особливу роль процесуального статусу, що є нормативним каналом, що забезпечує формування й реалізацію активної правової позиції по кримінальній справі, певну динаміку процесуально-правових наслідків при провадженні по кримінальній справі; інституція кримінально-процесуального статусу особистості забезпечується механізмами, зосередженими у феномені кримінально-процесуальних гарантій прав особистості;

отримали подальшого розвитку та удосконалення:

теза про необхідність досягнення рівноваги процесуальних можливостей поляризованих суб'єктів кримінального судочинства, що припускає збалансований підхід законодавця до надання процесуальної підтримки учасникам кримінально-процесуальної діяльності у формі професійної правової допомоги обом сторонам;

напрями подолання поляризації інтересів держави й особистості у кримінальному судочинстві; державні, публічні цілі й завдання у кримінальному процесі повинні бути співвіднесеними з менеджерською сутністю держави як такої, що повинне виступати помічником у захисті особистістю власних прав і законних інтересів засобами, легітимізованими публічною владою;

відзначено, що в розвитку концепції сучасного кримінального судочинства слід спиратись на тенденції, притаманні площині філософської думки, що фіксують плинність, рухливість, взаємопроникненість, взаєморозкриття феноменів; ризомність поширюється на правові цілі, переслідувані у кримінальному правосудді основними соціальними агентами – державою й особистістю;

позначено, що активна правова позиція в справі конкретного процесуального суб'єкта – учасника процесу припускає розгалужену систему юридичного інструментарію, яким повинен володіти не лише безпосередній носій процесуального статусу учасника процесу, але і його представник; реалізація правової активності в справі з використанням інституту процесуального представництва забезпечить прагнення законодавця подолати на концептуальному рівні успадковану інквізиційність пострадянського кримінального судочинства й вивести

розуміння кримінально-процесуальної діяльності на рівень способу розв'язання кримінально-правового конфлікту, де визначальним є процесуальна комунікація, діалог рівноправних процесуальних фігур, своєрідних партнерів у досягненні загальних цілей;

роль інституції захисту в реалізації активної правової позиції особистості при провадженні по кримінальній справі, що дозволяє, по-перше, заповнити прогалини в правовій культурі й правовій грамотності населення й доповнити коло суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин ефективним учасником, що користується юридичною допомогою, грамотно ініціює процесуально значиму діяльність; по-друге, інституція захисту у кримінальному процесі забезпечує реалізацію конституційного права на правову допомогу, що дозволяє сучасній Україні позиціювати себе як державу, що прагне до впровадження в сферу кримінального судочинства високих міжнародно-правових стандартів щодо забезпечення й захисту прав, свобод та інтересів особистості;

позначено, що прогностичний елемент динаміки кримінально-процесуальних засобів забезпечення прав особистості, формування й реалізації її активної правової позиції при провадженні по кримінальній справі виявляється в поняттях, які відбивають процеси, зумовлені стратегією інтеграції України до Європейського Союзу; виявлений напрям розвитку принципів кримінального процесу – подолання інквізиційно-розшукових засад судочинства; посилення елемента диспозитивності; будь-яка нормативна підтримка розвитку засад принципу змагальності й поширення дії цього принципу на більш ранні етапи судочинства, що підвищить рівень правової активності основних суб'єктів у кримінальному процесі, іменованих сторонами, а сам феномен сторони у кримінально-процесуальній діяльності стане активованим не лише на судових стадіях, але й дещо раніше.

Практичне значення одержаних результатів Викладені у роботі висновки і практичні рекомендації, а також пропозиції мають обґрунтовану теоретичну та практичну спрямованість і можуть бути використані у:

науково–дослідній сфері – для подальших розробок та досліджень актуальних проблем правової активності особистості в кримінальному судочинстві;

правотворчій сфері – при розробці нового КПК України;

правозастосовчій діяльності – як рекомендації для удосконалення практичної діяльності осіб, що проводять дізнання, слідчих, прокурорів, суддів у відповідних стадіях кримінального процесу, а також учасниками кримінального процесу;

навчальному процесі – при викладенні дисциплін «Кримінальний процес України», «Суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності», а також спецкурсів; також у науково–дослідній роботі студентів, аспірантів, при підготовці навчально–методичної літератури.

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена на кафедрі кримінального процесу Одеської національної юридичної академії, представлена й обговорена на міжкафедральному семінарі кафедр кримінального процесу й криміналістики, схвалена ними й рекомендована до захисту.

Основні теоретичні положення й пропозиції, які містяться в дисертації, неодноразово доповідались й обговорювались на науково-практичних конференціях, зокрема на: науково-практичній конференції «Становлення й розвиток правової системи України» (м. Київ, 2002 р.); науково-практичній конференції «Проблеми державного будівництва й захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 2003 р.); 4-й Всеукраїнській науковій конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права й держави» (м. Одеса, 2006 р.); міжнародній науковій конференції «Ювенальна політика і ювенальна юстиція в сучасній державі» (м. Одеса, 2007 р.); 2 Всеукраїнському «Круглому столі» «Актуальні проблеми філософії права (аксиологічний аспект)» (м. Одеса, 2007 р.); міжнародній науковій конференції «Питання вдосконалення методології сучасної юриспруденції» (м. Одеса, 2008 р.); науковій конференції професорсько-викладацького й аспірантського складу Одеської національної юридичної академії «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2008 р.).

Публікації. Основні висновки й результати дослідження містяться в п'яти наукових публікаціях, три з яких надруковані у фахових юридичних виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації зумовлена метою й предметом дослідження й складається із вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків по дисертації, списку використаних джерел, що включає 210 найменувань. Повний обсяг дисертації становить 201 сторінку, безпосередньо текст дисертації становить 180 сторінок, список використаних джерел – 21 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми та розкривається її актуальність, стан наукової розробки, зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета та завдання, об'єкт та предмет дослідження, його методи, наукова новизна одержаних результатів, їх теоретична та практична цінність, викладаються положення, що виносяться на захист, наводяться дані про апробацію результатів дослідження та публікації.

Перший розділ «Активна правова позиція особистості в механізмі формування правової держави в сучасній Україні» складається з трьох підрозділів і присвячений аналізу базових понять щодо положення особистості в правовій державі, формування її активності та умов забезпечення правової активності особистості в кримінальному процесі.

У підрозділі 1.1. *«Теоретичні питання становища особистості в правовій державі: сучасні підходи в умовах соціально-правового розвитку України»* визначається, що ступінь вольової активності особистості в її соціально-правовому виявленні показує себе в матеріальних і духовно-моральних можливостях реалізації відповідних потенцій людини, а також в обов'язках. Якість і межі соціально-правових запитів у сукупності із цивільними й іншими правовими обов'язками становлять змістовну характеристику особистості в її соціальному вимірі, громадянському контексті. Ключові показники конкретно-історичного соціально-правового становища особистості сформовані в історіографічному та політико-культурному просторах, а також у соціально-етнографічному коді відповідного суспільства. Ці фактори визначають розходження, задають ту конкретно-культурологічну розмаїтість, соціально-правове багатство й визначають диференціацію в основних ознаках становища особистості.

У підрозділі 1.2. *«Активність особистості в правовій державі: сутність, поняття, механізм реалізації»* аналізується поняття активності особи в правовій державі. Визначається, що поняття кримінально-процесуальної активності особистості – це галузевий підвид загальнотеоретичної категорії соціально-правової активності особистості, що є невід'ємним елементом у механізмі формування правової держави. Супідрядний характер взаємозв'язку зазначених понять значно впливає на вироблення конструктивних ознак кримінально-процесуальної активності конкретного суб'єкта. До них віднесені: а) сполучуваність із інтересами правосуддя й інших осіб, які беруть участь у справі; б) законність – відповідність підстав, суб'єкта й способу реалізації активної позиції вимогам кримінально-процесуального законодавства. Досліджуване через призму категорій «позиція», «спосіб відносини» (до чого-небудь) поняття кримінально-процесуальної активності формулюється так: це такий спосіб ставлення суб'єкта до відстоювання власних прав та інтересів, за якого особа керується й використовує закріплені в законі засоби, безпосередньо або опосередковано створюючи позитивні процесуально значимі наслідки, не порушуючи при цьому права й законні інтереси інших учасників судочинства, інтереси правосуддя.

У підрозділі 1.3. *«Доступ до правосуддя як умова забезпечення правової активності особистості в кримінальному процесі України»* відзначається, що найважливішою гарантією формування й реалізації правової активності особистості у кримінальному судочинстві виступає в правовій державі принцип доступності правосуддя. Доступ до соціально-правової інституції правосуддя забезпечується юридичними засобами, що дозволяють правовому суб'єктові безперешкодно звернутись до відповідних органів для захисту свого права. Центальною ланкою системи, що забезпечує доступність правосуддя, виступає право на судовий захист і право на юридичну допомогу. Гарантування й дієвість зазначених прав, їх

нормативна забезпеченість створюють реальні умови доступу громадянина до національної системи правосуддя.

Другий розділ «Правовий захист особистості в механізмі формування активної позиції учасника кримінального процесу: теоретико–правовий аспект» складається з двох підрозділів і присвячений аналізу природи та засобів забезпечення правової захищеності особи в кримінальному процесі України.

У підрозділі 2.1. «Природа й засоби забезпечення правової захищеності особистості у кримінальному процесі України» відзначається, що вирішальна роль у кримінально-процесуальному захисті особистості приділяється діяльності публічної влади, що акумулюється в законотворчій і юридичній практиці. Ця сфера охоплюється поняттями правового захисту, правової охорони, правового забезпечення прав і законних інтересів особистості у кримінальному судочинстві. Формування й еволюційний рух режиму правової захищеності особистості в сфері національного кримінального судочинства пов'язується із процесами зміцнення у вітчизняному правозастосуванні феномена правопорядку. Режим правової захищеності особистості, що дозволяє реалізовувати активну правову позицію по кримінальній справі конкретному суб'єктові права, включає юридичні засоби забезпечення правового порядку. Проблематика правопорядку як ефективного засобу, що забезпечує режим правової захищеності особистості у кримінальному процесі, повинна стати предметом теоретичних досліджень на рівні галузевої науки, тобто в сфері теорії кримінально-процесуального права. Розробка ефективності кримінально-процесуальних засобів правозабезпечувального характеру повинна проводитись з урахуванням зміни стратегії розвитку кримінального процесу, відновлення його концептуального бачення, завдань і цілей, а також модернізаційних процесів в Україні й політико-правових наслідків глобалізаційних явищ у сучасному світовому порядку.

У підрозділі 2.2. «Інституція кримінально–процесуального статусу в механізмі забезпечення активної правової позиції суб'єкта кримінального судочинства» відзначається, що процесуальний статус учасника кримінального судочинства є нормативним «каналом», що забезпечує формування й реалізацію активної правової позиції у кримінальній справі, а також зумовлює певну динаміку процесуально-правових наслідків при провадженні у конкретній кримінальній справі. Інституція кримінально-процесуального статусу – це засоби формування й реалізації його активної позиції в справі, єдиний діючий спосіб правозабезпечення. Реальність інституції кримінально-процесуального статусу особистості забезпечується механізмами, зосередженими у феномені кримінально-процесуальних гарантій прав особистості. Розвинена система таких гарантій, їх належна нормативна забезпеченість і відповідність міжнародно-правовим стандартам у сфері забезпечення прав особистості у кримінальному правосудді забезпечує процес формування

й реалізації активної правової позиції конкретного учасника кримінально-процесуальних правовідносин.

Третій розділ «Кримінально–процесуальні способи забезпечення активної правової позиції особистості у кримінальному судочинстві» складається з трьох підрозділів і присвячений аналізу інституцій, що забезпечують реалізацію кримінально–процесуальної активності особистості.

У підрозділі 3.1. «Інститут процесуального представництва як засіб забезпечення правової активності особистості у кримінальному процесі» вказується, що правовий статус суб'єкта кримінального судочинства виступає процесуальним каналом, у межах якого реалізується активна правова позиція особистості у кримінально-процесуальній діяльності. Правовий суб'єкт реалізує статусні права й обов'язки самостійно, оскільки має якість кримінально-процесуальної дієздатності й інших характеристик, що дозволяють брати активну участь у провадженні в справі. У деяких випадках повноцінність участі суб'єкта припускає процесуальну допомогу, а також представництво інтересів, пов'язане з інститутами процесуального представництва суб'єкта й з інститутом законного представництва. Ефективність інституту процесуального представництва зумовлює своєчасну ініціацію процесуально значимих дій правозастосовувача, а в кінцевому підсумку, забезпечує реалізацію активної правової позиції суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин.

У підрозділі 3.2. «Інститут захисту в механізмі забезпечення правової активності особистості у кримінальному судочинстві» стверджується, що реалізація активної правової позиції особистості при провадженні у кримінальній справі забезпечується інституцією захисту прав і законних інтересів особистості. Це дозволяє, по-перше, заповнювати поширені в українському суспільстві прогалини в правовій культурі й правовій грамотності населення й доповнювати коло суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин ефективним учасником, що користується юридичною допомогою, грамотно ініціює процесуально значиму діяльність. По-друге, інституція захисту у кримінальному процесі забезпечує реалізацію конституційного права на правову допомогу, що дозволяє сучасній Україні позиціювати себе як державу, що прагне до впровадження в сфері кримінального судочинства високих міжнародно-правових стандартів по забезпеченню й захисту прав, свобод та інтересів особистості.

У підрозділі 3.3. «Перспективи розвитку кримінально–процесуальних засобів забезпечення правової активності особистості у кримінальному судочинстві України» вказується, що розвиток кримінально-процесуальних засобів забезпечення прав особистості, формування й реалізації її активної позиції у кримінальній справі передбачає врахування таких напрямів в еволюції нормативного забезпечення юридичного процесу: по-перше, зміни, зумовлені процесами глобалізації; по-друге, гармонізація процесуального

регулювання; по-третє, демократизація й гуманізація процесу; по-четверте, зміна сфери процесуального регулювання; по-п'яте, диференціація й спеціалізація процесуального регулювання; по-шосте, уніфікація процесуального регулювання. Крім того, вплив глобалізаційних процесів на кримінальне судочинство опосередковується в його «технологізації»; поступовому пом'якшенні суворих національних кордонів, що зумовлене розвитком інституту міжнародної правової допомоги; створенні регіональних правоохоронних структур; можливість прямого звернення за захистом своїх прав до універсального наднаціонального (хоча поки лише в регіональному масштабі) судового органу – Європейського Суду з прав людини.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне дослідження соціально–правової природи та механізму забезпечення активної правової позиції особистості в кримінальному судочинстві. Найбільш вагомими теоретичні висновки та основні результати наукового дослідження визначаються такими положеннями:

1. Ступінь вольової активності особистості в її соціально-правовому виявленні показує себе в матеріальних і духовно-моральних можливостях реалізації відповідних потенцій людини, а також в обов'язках. Основні показники конкретно-історичного соціально-правового становища особистості заковані в історіографічному, політико-культурному просторах, а також у соціально-етнографічному коді відповідного суспільства. Ці фактори визначають розходження, задають конкретно-культурологічну розмаїтість, соціально-правове багатство й визначають диференціацію в основних ознаках становища особистості.

2. Активні процеси трансформації правового статусу як юридичної інституції, що забезпечує реалізацію правової позиції особистості, визначаються євроінтеграційною стратегією України. Динаміка кримінально-процесуальної законодавчої бази визначається конституційними положеннями й міжнародно-правовими стандартами в сфері забезпечення прав людини. Ключовий концепт у сучасному законодавстві заданий ч. 1 ст.3 Конституції України.

3. Реформування правового статусу припускає вихід на проблематику правового менталітету українського народу, його правосвідомості й правової культури. Реальність і ефективність прав, свобод, законних інтересів особистості вимагає вияву легітимізованої активності. Карно-процесуальна активність особистості – це галузевий підвид загальнотеоретичної категорії соціально-правової активності особистості. Ознаками кримінально-процесуальної активності суб'єкта права є: а) сполучуваність із інтересами правосуддя й інших осіб, що беруть участь у справі; б) законність – відповідність підстав, суб'єкта й способу

реалізації активної позиції вимогам кримінально-процесуального законодавства. Карно-процесуальна активність формується на рівні свідомості, виявляючись на поведінковому (діяльнісному) рівні. Суб'єктивний внутрішньоособистісний аспект кримінально-процесуальної активності, залишаючись поза межами прямого правового регулювання, є взаємозалежним з якістю й нормативною забезпеченістю юридичного інструментарію, за допомогою якого реалізується правова активність на зовнішньому (діяльнісному) рівні свого вияву.

4. Гарантією формування й реалізації правової активності особистості у кримінальному судочинстві виступає в правовій державі принцип доступності правосуддя. Центральною ланкою системи, що забезпечує доступність правосуддя, виступає право на судовий захист й право на юридичну допомогу.

5. Режим правової захищеності особистості, забезпечений процесуально-процедурним інструментарієм, формує правову активність ключових процесуальних фігур у провадженні по кримінальній справі. Правова захищеність особистості – це політико-правова умова, що забезпечує успішність і ефективність кримінального процесу в його новій якості, тобто не як засобу боротьби зі злочинністю, а як легітимізованого способу розв'язання кримінально-правового конфлікту. Правова захищеність особистості в Україні – умова правового становища більш масштабного плану, що відрізняє розвинутий, цивілізований і демократичний соціум (юридична безпека).

6. Процесуальний статус учасника кримінального судочинства – нормативний канал формування й реалізації активної правової позиції у кримінальній справі. Розвинена інституція кримінально-процесуального статусу затребувана в моделях кримінального судочинства, орієнтованих на діяльного суб'єкта права. Це – концептуальна установка для законодавця, визнання якої передбачає зміцнення змісту й розширення обсягу статусних засобів захисту прав та інтересів особистості. Рівновага процесуальних можливостей поляризованих суб'єктів судочинства передбачає збалансований підхід законодавця до надання процесуальної підтримки учасникам кримінально-процесуальної діяльності у формі професійної правової допомоги обом сторонам.

7. У національному кримінально-процесуальному законодавстві відзначається відсутність паритету в процесуальних можливостях сторони захисту й сторони обвинувачення. Тут можуть бути дані такі рекомендації законодавцеві: 1) є необхідним комплекс прав представника потерпілого, тотожний до прав захисника обвинувачуваного, з відповідним корегуванням термінології й окремих процесуальних дій; 2) є потрібним доступний механізм набуття відповідної допомоги представника (маються на увазі процедурний та фінансовий ракурси проблеми); 3) слід передбачити випадки обов'язкової участі як представника адвоката (це можуть бути випадки, коли потерпілим є недієздатна особа, обмежено дієздатна особа,

що не володіє мовою судочинства, має фізичні вади або розлади емоційно-вольової сфери, що перешкоджають реалізації процесуального статусу в повному обсязі, малописьменна або малозабезпечена особа); 4) необхідно передбачити можливість і умови безоплатної допомоги представника, у тому числі представника-адвоката.

8. Реалізація активної правової позиції особистості при провадженні у кримінальній справі забезпечується інституцією захисту прав і законних інтересів особистості. Це дозволяє, по-перше, заповнювати поширені в українському суспільстві прогалини в правовій культурі й правовій грамотності населення й доповнювати коло суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин ефективним учасником, який користується юридичною допомогою, грамотно ініціює процесуально значиму діяльність. По-друге, інституція захисту у кримінальному процесі забезпечує реалізацію конституційного права на правову допомогу, що дозволяє сучасній Україні позиціювати себе як державу, що прагне до впровадження в сфері кримінального судочинства високих міжнародно-правових стандартів щодо забезпечення й захисту прав, свобод та інтересів особистості. Тут важливим є факт прямої залежності ефективності праці адвоката й розміру його гонорару, що звичайно ж, на жаль, не дозволяє говорити про превалювання в діяльності захисника елементу громадянського обов'язку.

9. Пропонується комплекс заходів, що забезпечують належний рівень процесуальної самостійності й незалежності адвоката при його участі у провадженні по кримінальній справі: 1) гарантування адвокату процесуального балансу, що дозволяє виступати йому рівноважною процесуальною силою в кримінально-правовому конфлікті громадянина й держави в особі публічного обвинувача; 2) законодавче забезпечення охорони професійних прав, честі й гідності адвоката; заборони щодо втручання в адвокатську діяльність; заборони щодо вимоги від адвоката відомостей, що становлять адвокатську таємницю; заборони допиту адвоката на предмет адвокатської таємниці; 3) наявність системи юридичних заходів, що захищають предмет адвокатської таємниці; 4) захист матеріалів, пов'язаних з професійною діяльністю адвоката шляхом їх захисту від можливості огляду, розголошення або вилучення без згоди адвоката. Виключенням тут можуть бути матеріали, які містять відомості, значимі для забезпечення безпеки державного ладу, національної безпеки, а також безпеки населення й окремих громадян. Для вилучення такої категорії матеріалів є потрібною відповідна незалежна експертна оцінка відомостей, що містяться в них, з одного боку, а з іншого боку – належна процедура, що забезпечує дотримання законності.

10. Стратегічними напрямками в розвитку кримінального процесу виступають: подолання інквізиційно-розшукових засад судочинства; посилення елементу диспозитивності; нормативна підтримка принципу змагальності. Дія принципу змагальності на більш ранніх етапах

судочинства підвищить рівень правової активності основних учасників кримінального процесу, йменованих сторонами, а сам феномен сторони у кримінально-процесуальній діяльності буде активованим не лише на судових стадіях, але й раніше. Повинні враховуватись також перспективи динаміки кримінально-процесуальних феноменів статусу, процесуальних засобів та ін. Прогностичний елемент динаміки кримінально-процесуальних засобів забезпечення прав особистості, формування й реалізації її активної правової позиції при провадженні по кримінальній справі виявляється в поняттях, які відбивають процеси, викликані стратегією інтеграції України до Європейського Союзу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Куліков О.П. Кримінально–процесуальні заходи забезпечення активної позиції учасників процесу /О.П. Куліков //Вісник адвокатури України. – 2008. – №13. – С.67–72.
2. Куліков О.П. Соціально–правова позиція особи у правовій державі /О.П. Куліков //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Вип. 40. – Одеса: Юридична література, 2008. – С.339–344.
3. Куліков О.П. Становище особистості у правовій державі /О.П. Куліков //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Вип. 42. – Одеса: Юридична література, 2008. – С.236–241.
4. Куліков О.П. Щодо розмежування видачі і передачі осіб в теорії та практиці міжнародного кримінального судочинства /О.П. Куліков //Правове життя сучасної України: Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції (18–19 квітня 2008 р.). – Одеса: Фенікс, 2008. – С.393–395.
5. Куликов А.П. Обеспечение правовой защищенности личности в уголовном процессе /О.П. Куліков //Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжнародної науково–практичної конференції – Одеса: Фенікс, 2008. – С.126–127.

АНОТАЦІЯ

Куліков О.П. Активна правова позиція особистості в кримінальному процесі: механізм забезпечення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно–розшукова діяльність. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2010.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню природи та механізму забезпечення правової активності особистості в кримінальному

судочинства. У дослідженні розглянуті теоретичні питання становища особистості в правовій державі на сучасному етапі соціально–правового розвитку України. Розглянуто сутність, поняття та механізм реалізації активності особи в правовій державі, умови забезпечення правової активності особистості в кримінальному процесі. Проаналізовано теоретико–правовий аспект правового захисту особистості в механізмі формування активної позиції учасника кримінального процесу. Розглянуті природа та засоби забезпечення правової захищеності особистості в кримінальному процесі. Визначені кримінально–процесуальні засоби та інституції забезпечення активної правової позиції особистості в кримінальному судочинстві.

Ключові слова: кримінально–процесуальна активність, учасник кримінального судочинства, механізм формування правової активності, засоби забезпечення правової активності особистості, інститут процесуального представництва, інститут захисту особи.

АННОТАЦИЯ

Куликов А.П. Активная правовая позиция личности в уголовном процессе: механизм обеспечения. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно–розыскная деятельность. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2010.

Диссертация посвящена комплексному исследованию природы и правового механизма обеспечения активной правовой позиции личности в современном уголовном судопроизводстве Украины. Рассмотрены теоретические вопросы положения личности в правовом государстве, современные подходы к проблематике правового положения субъекта права в условиях социально–правового развития Украины. Дан анализ сущности, понятию и механизму реализации активности личности в правовом государстве. Особый акцент сделан на принципе доступа к правосудию как условию обеспечения правовой активности личности в уголовном процессе. Особое внимание уделено теоретико–правовым вопросам правовой защиты личности в механизме формирования активной позиции участника уголовного процесса. Рассмотрены природа и средства обеспечения правовой защищенности личности в уголовном процессе, а также проанализирована институция уголовно–процессуального статуса в механизме обеспечения активной правовой позиции субъекта уголовного судопроизводства. Последовательно изложены уголовно–процессуальные способы обеспечения активной правовой позиции личности в уголовном судопроизводстве. Рассмотрены институты процессуального представительства и защиты в механизме обеспечения правовой активности личности. Особое внимание уделено перспективам развития

уголовно–процессуальных средств обеспечения правовой активности личности в уголовном судопроизводстве Украины.

Отмечается, что степень волевой активности личности в её социально–правовой проявленности обнаруживает себя в материальных и духовно–нравственных возможностях реализации соответствующих потенций человека, а также в обязанностях. Качество и пределы социально–правовых запросов в совокупности с гражданскими и иными правовыми обязанностями составляют содержательную характеристику личности в её социальном измерении, гражданском контексте. Ключевые показатели конкретно–исторического социально–правового положения личности сформированы в историографическом, политико–культурном пространствах, а также в социально–этнографическом коде соответствующего общества. Эти факторы предопределяют различия, задают конкретно–культурологическое разнообразие, социально–правовое богатство и определяют дифференциацию в основных признаках положения личности.

Подчеркивается, что решающая роль в уголовно–процессуальной защите личности отводится деятельности публичной власти, которая аккумулируется в законотворческой и юридической практике. Эта сфера охватывается понятиями правовой защиты, правовой охраны, правового обеспечения прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве. Формирование и эволюционное движение режима правовой защищенности личности в сфере национального уголовного судопроизводства связывается с процессами укрепления в отечественном правоприменении феномена правопорядка. Режим правовой защищенности личности, позволяющий реализовывать активную правовую позицию по уголовному делу конкретному субъекту права, включает юридические средства обеспечения правового порядка. Проблематика правопорядка как эффективного средства, обеспечивающего режим правовой защищенности личности в уголовном процессе должна составить предмет теоретических исследований на уровне отраслевой науки, т.е. в сфере теории уголовно–процессуального права.

Ключевые слова: уголовно–процессуальная активность, участник уголовного судопроизводства, механизм формирования правовой активности, средства обеспечения правовой активности личности, институт процессуального представительства, институт защиты лица.

SUMMARY

Kulykov O.P. Active position of personality in Criminal Procedure: mechanism of its providing. - Manuscript.

Thesis for PhD in Law Degree Sciences under speciality 12.00.09 -Criminal Procedure and Criminology; Court Expertise; Investigation. - Odesa National Law Academy, Odesa, 2010.

This thesis lights the combined research of nature and mechanism of providing legal activity of personality in Legal Proceeding. In the research theoretical questions of personality's position in a legal state by today's legal and social development of Ukraine considered. It is also opened the point, definition and mechanism of realization of personality's activity in a legal state, conditions of providing of legal personality's activity in Legal Proceeding. Legal aspect in the theory of legal protection of personality in mechanism of foundation of participant's active position of Legal Proceeding is analyzed. Nature and ways of providing of legal protection of personality in Legal Proceeding are considered. Criminal and Legal procedure ways and organization of providing of active legal personality's position in Legal Proceeding are determined.

Key words: legal procedure activity, participant of Legal Proceeding, mechanism of foundation of legal activity, ways of providing of legal activity of personality, Institute of procedure representation, Institute of person's protection.